

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (Հետքեր էջեր, կեանքագրություններ, Գործեր, Բառարան, Մատենագիտություն)։ Միմոմ Միմոման, մեկնաստեղծարար Լեւոն Շահադյանի։ 785 էջ, Տպ. Սեւան, Պեյքուր։

Մեծածաւալ գիրք մը ահաւաստիկ, որով լաւագոյնս կը բացուի Հայ արտասահմանի գրական տարին։ Մեծածաւալ և մեծարժէք նոյն ասեմ, իր բազմաթիւ կողմերով։

Մեր վտարանդի կեանքի ներկայ պայմաններուն մէջ, երբ ինքզինք ծածկող յուսալէիչ յոռետեսութիւն մը բոյն է սկսած դնել շատ-շատերու մէջ, այս բազմաշխատ ձեռնարկը կու գայ նորոգող և թարմ շունչ մը բերել մեզի։ Իւրաքանչիւր գրական ճիգ կամ երեսոյթ, նման մեր կեանքի այլ երեսներուն մէջ երեւան եկող գործերու, հիմնապէս արդիւնք է զգացումս պահանջի մը։ Հետեւաբար, «Արեւելահայ Գրականութիւնը» (Է. Նաեւ պատրաստութեան մէջ եղող «Հին Հայ Գրականութիւն» «Արեւմտահայ Գրականութիւն», «Պորտրէտայ Գրականութիւն» և «Գաղթահայ Գրականութիւն» հատորները) պահանջի մը գոացում տալ կը ձգնի, ա՛յդ նպատակով ճամբայ ելած է։

Ու այս իրողութիւնը շատ բան կրնայ ըսել Սփիւռքի մէջ ապրող Հայութեան՝ դիրքի ու գրականութեան անջնջութեամբ ունեցած կապին ու սիրոյն մասին։ Որովհետեւ, ընթերցող բաւական լայն հասարակութիւն մը նկատի առնուած է այս հսկայ ձեռնարկի պատրաստութեան մէջ, հասարակութիւն մը՝ որուն բացակայութեան պարագային ոչինչ պիտի արժէր պրպտումի մաշնցող ճիւղը, դառնալով ժայռին նետած խորունկ գոգնոց մը ոսկելոյս ցորեն։

Բայց Արեւելահայ Գրականութեան 1850-1920 տարիներուն ընդհանուր և ամբողջական պատկերը տալ ձգտող այս ձեռնարկին նպատակն ու դայն զսպանկող ոգին ամենէն լաւ կերպով իսկ կարելի է գտնել նկատի առնուած առաջին հեղինակին՝ Մեսրոպ Թադեւոսեանի «Թուղթ Երեւանցիներին» կտորին մէջ, որով կը բացուի նաեւ

հատորը։ Հոն, գիմելով Երեւանցիներուն և դպրոցի մը հաստատումով լուսաւորութիւն տարածելու առաջարկը ներկայացնելէ ետք, ան կը գրէ ամենէն պարզ բայց միաժամանակ հատու և կրօնականական ոճով. — «Այս իմ լաւ Քաղաքացիք, ա՛խ, հոգիս հարայա՛ կանչում, հին խմորն թողէք, նոր Ազգի լուսաւորութեան և պայծառութեան հետեւեցէ՛ք։ ...Ո՛ր է մեր վեհ հոգին, ո՛ր է մեր ազնիւ փառքն, ո՛ր է մեր աշխարհի ծանօթացած անունն, կորեա՞ն արդեօք. ո՛չ։ Աստուծոյ յատուկ ողորմութիւնն բացաւ է մեզ վրայ իմ ազնիւ Քաղաքացիք. մի՛ ասէք թէ ջանք անենք, փող ժողովենք, լաւ ապրինք. մոխի՛ր է մեր փողն, փո՛ւչ է մեր կեանքն, անտո՛ր է մեր յոյսն, եթէ չենք ջանալք որ մեր ազգի երեսայիցն են լուսաւորութեան գունդն բանալ, որ վաղն է միւս օրն կարողանան մարդի միջուկն մարդ երեւել»։

Ու քիչ մը վարը՝

«...Եւ թէ կարեւոր մեր աշխարհն մին անգամ իւր որդիք և զտերքն էսպէս կառարելութեամբ ծաղկած տեսնել, չդիտեմ ո՛ր մին Փռանդի աշխարհիցն պակաս կը մնայ, թէ լուսաւորութեամբ, թէ արուեստով, թէ ազնուութեամբ և թէ երջանկութեամբ. և ո՛չ թէ միմիայն։ Ահա էս ա իմ ցանկութիւնս իմ քաղցր Աշխարհիս համար»։

Եւ ամբողջ այս հատորը, մեր ժողովուրդի գրականութեան ամենէն կարեւոր ճիւղերէն մէկուն՝ Արեւելահայկականին լաւագոյն ներկայացուցիչներն ու անոնց երկերէն հատուածներ պարունակող, զեղեցիկ և ներդաշնակ փառաբանանք մըն է մեր ցեղի ամենէն ինքնաշարժ արժանիքներուն և խորունկ առաքինութիւններուն։ Իսկ Թադեւոսեանի մը վաղըր դէպի Լոյս՝ ամենէն փառաւոր յատկանիշներէն մին է եղած հայու էութեան։ Թադեւոսեանի այս ցեղեցիկ կտորը, իր պարզութեամբ մէջ, և թերեւս ատո՛ր իսկ համար, կը պահէ իր իրաւութիւնն ու այժմէականութիւնը, մանաւանդ իր արծարծած հարցերով։

Ան քաղաքիւնը ունի 1850-ական թուականներու մեր խեղճուկրակ հայութիւնը բաղդաւորութեան ղեկիւ «Փռանդ»ին հետ և

կարենալ յայտարարելու՝ թէ, նպատակաւոր պայմաններու տակ և ուսման կենսաւորող ճառագայթներով՝ այս ժողովուրդը կրնայ բարձրանալ մինչև մակարդակը՝ այն եւրոպացիներուն՝ որոնք ահաւոր չտեսութեամբ մը սովորութիւնն ունէին իրենց քաղաքակրթութեան ենթադրական բարիքներն ու հարստութիւնները պարտցնել մեր ժամկենդաւ աշխարհն առջեւ: Ու այս ներքին ապստոխութիւնը, ներքին այս հաւատքը դէպի մեր ցեղային կարողութիւններն ու աղետակալութիւնը՝ ամենէն աւելի հիմա՝ անհրաժեշտ են մեզի, օտար կամարներու տակ ապաստանած և օսկայն հետզհետէ մեր ինքնութիւնը անորոշութեան և աննպատակութեան մշտնջերուն մէջ կորսնցնելու դատապարտուած հայերուս հոծաբ: Որովհետեւ, հասած ենք տեղ մը՝ ուրկէ չինք մարտնիր մեր քաղաքակրթութեան բարձրութիւնն ու վարդապետ մակարդակը բաղդատութեան դնելու թուրքին հետ, այսինքն՝ քաղաքակրթութեան բոլորովին ահաւոր պայմաններէ մը հետ, երբ մեր իրաւունքն արդար տեղը հոն, վերջ, եւրոպացիներու և իրապէս քաղաքակիրթ աշխարհը պարզեցնելու կողքին պիտի ըլլար:

Հատուրը, որ 785 ծաւալուն էջերէ բաղկացած է, ընդհանուր և ամբողջական պատկերացումը կը յաջողի տալ Արեւելահայ Գրականութեան, հակառակ որ հեղինակները երբեմն անհամեմատ են: Օրինակ, Եւստակիոս Կուրգիեանէն արատաւորուած են քաղնչորս քերթիւնները, մինչ նման հատորի մը մէջ և Իսահակիաններու կամ Տէրեանիկոս կողքին՝ վերի թիւին կէսն իսկ աւելիով պիտի ըլլար ներկայացնելու համար միջակ և համեմատ կարողութիւններու տէր բանաստեղծուհի մը:

Մեր դրականութեան տիտանները հոն են, ներկայացուած իրենց բաւարոյն ստեղծագործութիւններով. աքանկելի Արմինանը՝ իր «Վէրք Հայաստանի»-ով, Սուրբուկեանը՝ իր համարներէ կիստոներով, յայտնաբերուած ինքիս՝ մեր ամբողջ դպրութեան մէջ նմանը չունեցող «Վարդանի Երազ»-ով, Ա-

հարոնեանը՝ դիւղական կենցաղի անշնչելի իր պատկերներով, հսկայ Թումանեանը՝ Հայոց Վիշտը՝ երկող իր տառապալից տողերով, և Կողմալիս Խաչակեանը, Տէրեանը և քաղաքիւր ուրիշ այնքան սիրելի անուններ:

Հետաքրքրական է նկատել որ Ա. Ահարոնեանէն ծրարատալուած են առաւելաբար դիւղական կեանքը և հայ դիւղացիին մտահոգութիւններն ու առօրեան ներկայացող չէր իր «Վիշտը»-ի արտը», «Արապիկներ»-ը, «Այլ», «Գրեթէ անտես առնելով յեղափոխական-աղաքայնական իր ընդարձակ դրականութիւնը: Եւ արեւմտապարտ աւանդները ճիշդ մտեցնում էր զոր կրնար ունեցած ըլլալ հատուրը կազմողը, որովհետեւ ինչ որ մնալուն և դիւղարեւոյնական արժէք է Ահարոնեանի մօտ՝ կը գտնուի հայի «Վիշտը» ստեղծագործութեան, ինչպէս նաեւ աղաքայնական չէր ընել մէջ: Ինչ տարբարներէն, ինչ դատարարում, երբ Ահարոնեան հանչուած էր առաւելաբար որպէս աղաքայնական երգիչ, որ մերկաբան կը թեւածէր արեւմտեան մեր հորիզոնին վերին: Մինչ, այդ օրերէն հազիւ կէս դար անցած, ան մեղի կը ներկայանայ որ դէպի ապագան կը քայլ հայ դիւղական կեանքի իր խռովիչ պատկերներով. նպատարութիւններ՝ որոնք Ահարոնեանի հարեւնասիրութիւնն ու աղաքայնութիւնը աւանդէ համեմատ այլ արեւմտեան իր տողերով կը բաղադրուեն:

Եւ սակայն Ահարոնեանի ամբողջ դրականութիւնը մտնաւոր ժամանակէ մը և աւանտարարութիւնի պայմաններու արտացոլումն է, և եթէ մենք, սիրողականաբար, օտեմարմնի կեանքի (մեր հասկացած «աղաքայնութեան») մը մէջ մտցնել ենք հայութեան այս մեծ երախտաւորին վաստակը, այն ասեմ թերեւս պէտք ըլլան պետական միջոցներ՝ անոր ամբողջական գործերը բարձր տպագրականով հրատարակելու և այսպիսով երախտագրական ճշգրտութեամբ մը վճարելու համար:

Հարուրիս մեծագոյն անակնկալը սակայն կը կազմեն Արեւելահայ Գրականութեան, որոնք, տառ հոգի ընդամենը, գրեթէ անծա-

նօթ են մեզի, արեւմտահայերուս Այգ տասը՝ Արշակ Աղապեան, Աղաբիա Աղեւ- Կան, Յարութիւն Ճուղուբեան, Արշակ Շահնազարեան, Նիկողայոս Մամիկոնեան, Յովհաննէս Մալխասեան, Սանգալ, Մելիք- Շահնազարեանց, Անուշաւան Արտփեան և Զաւարթեցի (Վահան Տէրեանի երէց եղ- բայրը), անուրանալի նպաստ մը կը բերեն մեր դրականութեան: Ընդհանրապէս քա- ճանաներու զաւակներ և ասպարէզով՝ ու- սուցիչներ, իրենցը կողմնակի զբաղում մը եղած է յայտնապէս, բանահասցութեան նման բան մը, թիչ մը տաղանդով և ահա- պին սիրտով ռաբի կանգնող:

Ընդհանրապէս հում նիւթեր են մեզի հասածները, և, դժբախտաբար, չեն կրնար բաղդատուիլ Արեւմտահայ մեր գիւղագիր- ներու լրիվբուն հետ՝ որոնք, գրեթէ թիչ բացառութեամբ, արուեստով յաջեցած գե- ղեցիկ քանդակներ են, հայ բնագաւառի ա- ոսրեան հարադատութեամբ ընթերցողին փոխանցող: Արեւելահայ գիւղագիրներուն մօտ՝ կարծէք միտում մը եղած ըլլայ Արե- վելահայաստանի հայ գիւղացիին կեանքը տալու լուսանկարչական դործիքի մը անդ- զայ հարադատութեամբ, չափազանցուած իրապաշտութեամբ մը, եթէ կ'ուզէք, որ տոկայն այսօր իսկ կը պահէ իր թարմ շունչը և մեզի կը բերէ բոլոր այն բարեբեր, աւանդութիւններն ու սովորութիւնները (ինչպէս նաեւ կեանքի ամենէն դառն պայ- մանները), որոնք հետզհետէ հայ կեանքէն սրբուելու և անհետ կորստուելու վրայ են և կամ արդէն ի սպառ չբացած:

Կարգալով կենսագրութիւնները այս գիւղագիրներուն (որովհետեւ Ս. Միմոնեան մեծ հմտութեամբ և տքնալան պրպտումնե- րով իւրաքանչիւր հեղինակի կենսագրու- թիւնը պատրաստած և փոքր ուսումնասի- բութեամբ մըն ալ ճոխացնելով՝ գեղեցիկ տպագրարու ունեցած է հրատարակելու հա- տորիկ մէջ), կարելի չէ բազմաթիւութիւն մը չընել Արեւելահայ և Արեւմտահայ գրողնե- րուն միջեւ: Մինչ վերջինները ապրեք ու ստեղծագործեք էին թրջական խտագոյն մոլեռանդութեան մը և եսթազանի շուքին տակ, անդին՝ Արեւելահայերը, համեմա- տաբար աւելի տանելի մթնոլորտի մը մէջ՝ այլապէս թշուառ կեանք մը ունեցեր էին,

որպէս ուսուցիչ կամ ժողատրական շարու- նակ հայցողի, խնդրողի վիճակին մէջ ըլ- լալով, առանց կարենալ գտնելու անհրա- ժեշտ աշակցութիւնը, հասկացողութիւնն ու նիւթական միջոցները, ի վերջոյ յան- գելու համար Արեւմտահայերու ալ երջա- նի՛կ բախտին՝ կտոր մը սոխ ու հացով մա- ճանալու ճակատագրին:

Եւ այս իրողութիւնը աւելի քան սիրելի ու արժէքաւոր կը դարձնէ Արեւելահայ Գրականութիւնը, որ ամենամեծ նպաստ մը բերած է Հայ Գրականութեան և որուն սպասաւորները, ըլլան անոնք Արտփեան, Պոռչեան կամ Թումանեան, ամբողջ հայու- թեան փառքերն են, ինչպէս նոյնն են Պա- րոնեան, Զօհրապ կամ Վարուժան:

Հետեւաբար, «Արեւելահայ Գրականու- թիւն»ը աւելի՛ քան ողջունելի հրատարա- կութիւն մըն է, օգտաւործելի հաւասարա- պէս թէ՛ հայ երկրորդական վարժարան- ներու աշակերտներէն, թէ՛ հայ գրականու- թիւնը ուսումնասիրողներէն և թէ՛ պարզ ընթերցողին: Ընթերցողին աշխատանքը մե- ծապէս կը դիւրանայ անով՝ որ հատորին վերաւորութեան աւելցուած է բառարան մը, ուր կը բացատրուին Արեւելահայ բա- րաոճի և գիւղական բազմաթիւ բառեր, ու- րոնք այլապէս անհասկնալի պիտի մնացած ըլլային: Իսկ պրականութիւն ուսումնասի- րողը «Մատենագիտութիւն» բաժնին մէջ պիտի գտնէ Արեւելահայ իւրաքանչիւր հե- ղինակի կեանքին և դործին վերաբերող ցարդ հրատարակուած գիրքերու կամ թեք- թերու մէջ երեւցած ուսումնասիրութիւն- ներու ցուցակը. բան մը՝ որ անդհանաւորելի արժէք կը ներկայացնէ վստահաբար:

Անհատնում պրպտումի և մասնագէտ- ներու խմբային աշխատանքի արդիւնք հան- դիսանալիք այս հսկայ դործը կատարած է Ս. Միմոնեան առանձինն, և, անկախ տպագրական ջանքի մը թերիներէ, լիովին յաջողած է իր նպատակին մէջ:

«Արեւելահայ Գրականութիւն»ը լաւա- գոյն երաշխիքն է հրատարակելի հատոր- ներուն բարձր արժէքին ու կարեւորու- թեան:

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՑՃԵԱՆ